

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Grau de Filologia Catalana

Treball de Fi de Grau

Curs 2021-2022

**La paraula escrita com a instrument de govern:
el multilingüisme en l'administració central de la Corona d'Aragó
al segle XIV**

ESTUDIANT: Pol Vila i Benach

TUTOR: Lluís Cifuentes i Comamala

Barcelona, 5 de juny de 2022

Amb aquest escrit declaro que soc l'autor original d'aquest treball i que no he emprat per a la seva elaboració cap altra font, incloses fonts d'Internet i altres mitjans electrònics, a part de les indicades. En el treball he assenyalat com a tals totes les citacions, literals o de contingut, que procedeixen d'altres obres. Tinc coneixement que d'altra manera, i segons el que s'indica a l'article 18, del capítol 5 de les Normes reguladores de l'avaluació i de la qualificació dels aprenentatges de la UB, l'avaluació comporta la qualificació de "Suspens".

Barcelona, a 5 de juny de 2022

Signatura:

Membre de:

LE
RU

Reconeixement internacional de l'excel·lència

B:KC

Barcelona
Knowledge
Campus

Health Universitat
de Barcelona
Campus

RESUM

La Corona d'Aragó fou un conglomerat de territoris aplegats sota la persona del rei d'Aragó des de 1137. Durant segles va donar lloc a una sèrie d'institucions que regularen el comerç, l'administració i la política de diferents estats banyats pel mar Mediterrani. Erigit com a potència marítima, es va estendre des de la península Ibèrica fins a Grècia, fent conviure llengües diferents. Aquesta diversitat cultural va ser un repte i alhora una oportunitat per a desenvolupar un estat multilingüe alhora que els estats feudals occidentals promocionaven identitats més homogènies. Aquest estudi presenta una síntesi del funcionament trilingüe (llatí-català-aragonès) de la corona d'Aragó al segle XIV, amb exemples i reflexions sobre els contextos històric, polític i cultural.

Paraules clau: Edat Mitjana, Corona d'Aragó, multilingüisme, segle XIV, escriptura, Cancelleria Reial, llengua catalana, llengua aragonesa.

SUMMARY

The Crown of Aragon was a conglomerate of territories assembled under the king of Aragon from 1137. Through centuries it gave birth to multiple institutions which ruled trading, administration and politics across many states at the shores of the Mediterranean. As a true sea power, the Crown of Aragon extended its domains from the Iberian peninsula to Greece, making different languages live together. This cultural diversity was both a challenge and a chance to develop a multilingual state while other western feudal states promoted more homogeneous identities. This study presents a synthesis of the trilingual functioning (Latin-Catalan-Aragonese) of the Crown of Aragon in the 14th century, with examples and critical reflections of the historical, political and cultural contexts.

Key words: Middle Ages, Crown of Aragon, multilingualism, 14th century, writing, Royal Chancellery, Catalan language, Aragonese language.

*A les famílies, la que m'ha tocat
i les que he escollit*

«Rex illiteratus, asinus coronatus»

Guillem de Malmesbury,

Gesta regum Anglorum

«Language is only one of the cultural artifacts that under specific circumstances can be mobilized (one is tempted to say "weaponized") for political actions»

Patrick Geary,

Language and Power in the Early Middle Ages

TAULA

I. INTRODUCCIÓ	1
1. FINALITAT DEL TREBALL I ELECCIÓ DEL TEMA	1
2. OBJECTIUS I LIMITACIONS	1
3. METODOLOGIA I MATERIALS	2
4. ESTAT DE LA QÜESTIÓ	3
5. ESTRUCTURA DEL TREBALL	4
II. MARC D'ANÀLISI	4
1. PRECEDENTS	4
1.2. EL NAIXEMENT DE LA CORONA D'ARAGÓ	6
2. L'AUGE DE LA PARAULA ESCRITA	8
2.1. EL CONCEPTE <i>SCRIPTA</i> : COM ES FIXA UNA LLENGUA ESCRITA FORMAL?	10
3. EL SEGLE XIV	12
III. LA CANCELLERIA REIAL	14
1. HISTÒRIA I FUNCIONAMENT	14
2. LES LLENGÜES DE LA CANCELLERIA	17
IV. USOS I TRIES LINGÜÍSTIQUES DELS REIS D'ARAGÓ AL SEGLE XIV	22
1. LA LLENGUA DE LA GESTIÓ DEL GOVERN	22
2. LA LLENGUA DEL PARLAMENTARISME	25
3. LA LLENGUA DE LA FAMÍLIA REIAL	27
CONCLUSIONS	30
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	31

I. INTRODUCCIÓ

1. Finalitat del treball i elecció del tema

Els estats contemporanis del nostre entorn, descendents en gran mesura de les revolucions liberals esdevingudes al llarg del segle XIX, ens poden fer (o intenten fer-nos) pensar que la tendència a la uniformitat i l'homogeneïtat és la manera adequada de construir-se formalment. Això també afecta la llengua, element central en qualsevol forma d'organització humana i, malgrat que avui trobem estats amb un model monolingüe, la història certifica també en el nostre entorn més immediat que les coses no sempre han estat així.

A diferència d'avui, el català va trobar, durant l'Edat Mitjana, un estat que el recolzava, l'impulsava i el sentia com a propi. Això va donar, evidentment, les condicions ideals per al manteniment i la institucionalització d'una llengua llavors novella i que encara emprem avui. L'interès per aquesta llengua i per aquest període m'han conduït cap a aquest objecte d'estudi que és el multilingüisme en la Corona d'Aragó. No obstant aquesta passió que m'hi ha fet acostar, intentaré de deixar-la de banda en pro de l'estudi que presento i que, dit sigui de pas, no cerca l'especialització, ans la interdisciplinarietat. Dit això, a continuació faré atenció a diversos conceptes que bé podrien pertànyer a la sociolingüística, la pragmàtica, l'antropologia, la lingüística i la història de la llengua i de la cultura i a tot un seguit de disciplines igual d'interessants i que ens duran a conèixer l'organització de la institució que analitzo.

2. Objectius i limitacions

Aquest treball, breu estat de la qüestió de la gestió del multilingüisme en l'Administració central de la Corona d'Aragó al llarg del segle XIV, pretén ser una síntesi sobre les raons que van portar aquesta entitat a ser una institució multilingüe i com les diferents llengües es van gestionar en les esferes més altes d'aquest Estat compost medieval. A partir d'aquí, espero que aquest estudi sigui una contribució més a la divulgació d'una entitat política interessant i encara massa poc coneguda a parts iguals.

Abans de continuar, però, voldria fer algun advertiment sobre l'abast i contingut de la investigació. Vull puntualitzar, en primer lloc, que només em centraré en el segle XIV. La tria d'aquest període i no un altre respon a criteris d'interès lingüístic, històric i social que desenvoluparé més tard, però que voldria justificar a tall d'exemple. És en aquest període que en la Corona d'Aragó es van consolidar les estructures de govern, i és també en aquest període que el català i l'aragonès es comencen a repartir àmbits d'ús dins l'administració central en detriment del llatí. En segon lloc, he de precisar que aquest estudi es basa fonamentalment en els documents del rei i els que s'expedeixen en el seu nom (per la Cancelleria) i que, en canvi, no es tindrà en compte la documentació emanada d'institucions ni autoritats fora d'aquest àmbit, encara que fossin conduïdes per oficials reials (batllies, vegueries institucions municipals, notariat, etc.). En aquest treball, em refereixo al conjunt d'organismes al voltant del rei amb l'anacronisme assumit d'"Administració central". Igualment, convé aclarir que amb el concepte *central* faig referència al "centre" de l'administració —el rei i la seva cort— i no a un "centre" físic de poder, que avui podríem associar a qualsevol capital d'un estat encarregada de les funcions que li corresponen. Ja que parlem de monarquia i poder, m'acullo també a l'anacronisme històric (intencionat) de l'expressió "estat", puix els regnes medievals no n'eren més que embrionàriament, i encara menys els més primitius.

No voldria concloure aquest apartat sense abans fer una ràpida menció a la quantitat ingent de documents que la Cancelleria va produir i que, tot i el gran nombre de diplomataris i obres de recerca que s'han publicat, encara resta inèdita, a l'espera de noves recerques que poleixin i millorin els coneixements que tenim avui sobre aquesta època tan important.

3. Metodologia i materials

En l'estudi de la Cancelleria de la Corona d'Aragó, sigui de la seva història o del seu funcionament, hi ha una sèrie de cognoms que excel·leixen per la importància de les seves investigacions: Sevillano Colom, Martínez Ferrando, Trenchs, Cingolani, González Ollé o Tomás Faci, entre d'altres. Importància que ha estat directament proporcional a la rellevància de les conclusions publicades i sense les quals la Corona d'Aragó avui seria un estat molt desconegut. D'entre el conjunt bibliogràfic és especialment rellevant destacar el llibre de Guillermo Tomás Faci (2020) que, si bé se centra en l'aragonès, tracta

d'una manera objectiva i des dels punts de vista més actuals les relacions polítiques i socials entre llengua i estat a l'Edat Mitjana a la Corona d'Aragó.

Tenint en compte que aquest és un treball de síntesi i no de recerca, no s'hi exhumen ni editen nous textos, sinó que partiré de fonts publicades i consultables des de les quals es pot desplegar i lligar una interpretació del que ens interessa: en aquest cas, el multilingüisme en l'Administració central de la Corona d'Aragó. Aquestes fonts recullen des de cartes personals de la família reial fins a discursos pronunciats per diferents monarques en sessions de corts, passant per documents de govern de tota mena.

Amb la idea que aquest estat de la qüestió tracta, en grau considerable, d'escatir els lligams entre llengua i poder, s'ha fet palesa la necessitat d'anar a recollir aquestes relacions als textos mateixos, a la font primera i principal. Per això, les col·leccions de documents s'han convertit en un suport important per aquest treball. Sense la voluntat d'estendre'm més del necessari, tanmateix, els diplomataris com la *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó*, de Mateu Rodrigo Lizondo (2013) sobre una selecció de textos efectuada per Jaume Riera i Sans, els *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval* d'Antoni Rubió i Lluch (1908-1921), elementals en els estudis de la projecció cultural de la Cancelleria reial, els *Documents de la Cancelleria i de Mestre Racional sobre la cultura catalana medieval*, obra pòstuma de Josep Trenchs (2011), reconegut paleògraf i diplomatista, o l'edició inacabada d'actes de les *Cortes de los antiguos Reinos de Aragón, Valencia y Principado de Cataluña (Cortes, 1896-1922)*, han estat punts de referència als quals he acudit regularment.

4. Estat de la qüestió

L'any 2009, Gonzalo Fernández Ollé posava el focus sobre les vinculacions entre la llengua i la casa reial amb *Actitudes lingüísticas de los reyes de Aragón*. Abans, l'estudi de la llengua en la Cancelleria només havia estat escrutat per Sevillano Colom (1950) amb l'estudi sobre la Cancelleria de Pere el Cerimoniós. L'explotació a fons, per tant, dels documents de la Cancelleria en clau lingüística a més de la històrica o la lexicogràfica és un fenomen que el camp que ens ocupa trobava a faltar. A omplir aquest buit va acudir el projecte compartit per l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) i l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Deu anys després (RODRIGO LIZONDO, 2013), la culminació ha

donat un florilegi de textos precedits d'un estudi de la llengua cancelleresca a càrrec de Mateu Rodrigo Lizondo, que ha estat també l'editor del corpus. Aquest és el treball més actualitzat al qual ens podem aferrar amb totes dues mans per esbrinar el funcionament lingüístic de la Cancelleria.

Com apuntava anteriorment, hi ha una gran quantitat de documentació que encara resta inèdita en els arxius, especialment a l'ACA. Els diplomataris o repertoris documentals i les investigacions que recullen part d'aquest copiós patrimoni encara no n'han publicat més que una proporció limitada, de manera que treballs publicats fins a data d'avui, si bé ofereixen una base sòlida, en el futur podran requerir comentaris i addicions. Malgrat que el corpus conegut pot resultar excitant per als investigadors i altres interessats, la necessitat de projectes que rescatin de l'oblit aquests vestigis és categòrica.

5. Estructura del treball

El treball present s'estructura en tres blocs: el primer ("Marc d'anàlisi") és una introducció històrica tant al context europeu i de la Corona d'Aragó com al fenomen de l'escriptura com a resultat de l'ascens de la burgesia i les ciutats, que serveix per a comprendre les condicions de l'objecte d'estudi. Dins d'aquest bloc hi ha un apartat dedicat al concepte de la *scripta*, necessari, al meu parer, atesa la rellevància dels usos escrits del català. El segon ("La Cancelleria reial"), una explicació dels orígens i el funcionament general de la Cancelleria reial i després, concretament, del funcionament lingüístic. El tercer i últim bloc ("Usos i tries lingüístiques dels reis d'Aragó al segle XIV") és un recull de la gestió del multilingüisme en l'activitat governativa, en les corts i en l'àmbit privat del rei (la seva família), i de tot això se n'extrauran diferents conclusions que es presentaran al final.

II. MARC D'ANÀLISI

1. Precedents

Per tenir una certa visió de conjunt, abans de situar-nos en l'àmbit en el qual ens mourem, cal retrocedir uns segles en el temps, fins als segles II o III. Assistim, per tant, al ple desplegament de l'Imperi romà, on el llatí era la llengua del funcionament de l'Imperi i,

amb els diferents processos de romanització, també era la llengua dels habitants. No obstant això, el canvi lingüístic és un element intrínsec de tota llengua, i amb el temps les diferents variants geogràfiques (del mateix llatí), van anar evolucionant de manera divergent. Arribats a aquest punt, és obligat parlar de "contínuum" per a referir-nos a aquest complex panorama lingüístic. Aquest concepte ens permet parlar del llatí com a llengua i reconèixer tot un seguit de diferències geogràfiques sense haver de parlar de fronteres lingüístiques. Amb el temps, després de la caiguda de l'Imperi romà d'Occident al segle V, el territori començà a dividir-se en diferents estats feudals que no sempre respectaren la variabilitat geogràfica i, consegüentment, començaren a ocórrer processos d'anivellament lingüístic que van anar donant forma a diferents llengües.¹

Al llarg de l'Alta Edat Mitjana, aquests estats feudals basaven la seva autoritat en la capacitat de generar consens i garantir el suport dels estaments dominants al voltant del petit nucli institucional representat pel monarca i, a més petita escala, pel comte o altres senyors, en negociacions constants. Aquest sistema, com veurem més endavant, es va fer més complex amb l'auge de la burgesia a la Baixa Edat Mitjana i va tenir una pervivència més acusada en els territoris que a partir de 1137 van formar la Corona d'Aragó que en altres estats veïns on, tot i el poder de la noblesa, el rei va anar adquirint cada cop més llibertat per imposar la seva voluntat.

En el terreny lingüístic, els estats funcionaven encara en llatí per bé que les llengües romàniques ja se n'havien distanciat considerablement (com a mínim en l'àmbit oral) (MORAN, 2006). Les raons del manteniment del llatí, per tant, en els comtats catalans així com en el regne d'Aragó, es poden cercar en les connotacions que implica el seu ús, tradicionalment associat amb la llengua de la majestat i la litúrgia, és a dir, del prestigi. A efectes pràctics, a més, el llatí havia estat llengua d'un imperi i era la llengua de l'Església, de manera que podia entendre's que era la forma d'expressar-se universalment. A això cal sumar-hi que també era la llengua de l'estudi, sobretot des de la fundació de les universitats i la creació del notariat a partir del segle XII, de manera que no és estrany que el llatí s'associés a una posició superior respecte del romanç. Un exemple que il·lustra la relació entre el llatí i les activitats de prestigi ens el proveeix la traducció aragonesa de la regla de Sixena:

¹ Per al fenomen d'anivellament lingüístic, vegeu el capítol 1.8.2 "La tendència a l'equilibri" a VENY & MASSANELL, (2006: 54-55).

"Si la prelada [priora] yes letrada [sap llatí], faga sermón, o por mandamiento d'ella alguna de las duenyas [monges] que bien lo sepa fazer, e si por ventura ni la prelada ni las otras non saben predicar, favlen en romanç" (TOMÁS, 2020: 149).

Ramon Llull a la *Doctrina pueril* (1274-1276) també contribueix a apuntalar el llatí com a llengua franca en l'àmbit de la comunicació i alhora lliga el llatí a la idea de tenir estudis.

"Gramàtica [llatina] és dretament parlar e escriure, e per açò és eleta a ésser cumú llenguatge a les gents qui per llunyatat de terres e de participació són desvariables en llur llenguatge. [...] Si en nulla art ne ciència vols entrar, primerament te cové a passar per esta art de gramàtica [saber llatí], qui és portal per lo qual hom passa a saber les altres ciències" (SANTANACH, 2005: 189).

1.2. El naixement de la Corona d'Aragó

El 1137 naixia la Corona d'Aragó, una unió personal creada arran del matrimoni de Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona (i, per tant, senyor de Catalunya), i Peronella d'Aragó, reina d'Aragó (BISSON, 1998). Aquesta construcció política es va consolidar definitivament el 1164 amb l'abdicació de Peronella en favor del seu fill, Alfons el Cast. Dos anys abans, havia mort Ramon Berenguer IV i també havia estat succeït pel seu fill, però és a partir de llavors que va quedar sota un únic ceptre una entitat política composta, constituïda per dos territoris que mantenien en tot l'estructura política precedent, i, per tant, la diversitat en organització, cultura i llengua. No obstant això, la construcció i el desenvolupament de la Corona d'Aragó van anar acompanyats de la creença que tant l'aragonès com el català eren idiomes autònoms i propis dels territoris dels quals el rei en representava la unió formal. Plenament conscients de la doble condició de comtes de Barcelona i reis d'Aragó, els diversos monarques van respectar els usos lingüístics institucionals de cada territori i, si en el futur català i aragonès es van repartir determinats àmbits, tots aprengueren les dues llengües i en feren un ús lliure i natural.

La Corona d'Aragó, essent com era la unió de dos cossos diversos, va veure com des del segle XIII Catalunya i Aragó desenvolupaven sentiments col·lectius igualment diversos. Tant és així que al *Llibre dels fets* de Jaume I (acabat el 1276) s'estableix la distinció entre catalans i aragonesos ("manàssem cort a Lleida de catalans e d'aragoneses"), o quan es prepara la conquesta de Mallorca l'any 1228 ("metem los aragoneses d'una part e els cathalans en l'altra") (SOLDEVILA, 2007-2016: I, 62 i 376). En la construcció d'aquestes identitats col·lectives, enteses com uns fenòmens polièdrics, hi tenen un pes preponderant, entre altres coses, les llengües. Així doncs, els inicis de la Corona d'Aragó es basen en una oposició binària de tipus polític i també lingüístic.

A aquesta situació se li afegiren, fins al segle XV, les incorporacions de Provença, Montpeller i altres territoris occitans (extingides a mitjan segle XIV), les conquestes de Mallorca i València i, posteriorment, les de Sicília, Sardenya i Nàpols. La gestió d'aquests projectes així com la colonització o manteniment de nous territoris posa de relleu els processos de construcció de noves entitats polítiques, amb la particularitat que o bé es van articular al voltant de nuclis com Barcelona, Saragossa i València o bé ja tenien identitats prèvies gens desdenyables, com Sicília, Sardenya i Nàpols.

Hi ha un consens prou ampli que ens permet referir-nos a la Corona d'Aragó com a una monarquia composta. A grans trets, cada territori tenia les seves lleis, la seva moneda i una estructura institucional encapçalada per unes corts, presidides pel monarca. En la pràctica, aquest "estat federal" no volia (potser perquè no hauria pogut) implantar una única identitat, sinó que la intenció era fer-les complementàries, i no pas excloents. Per això Bernat Desclot (*Crònica* acabada el 1288) posa en boca de Pere el Gran les següents paraules: "yo vull que [...] catalans e aragonesos sien així com a frares e a germans en tota res" (SOLDEVILA, 2007-2016: II, 376). Serveix d'exemple, també, el fet que l'any 1319, aragonesos, catalans i valencians van fer jurar a Jaume II que mai dissoldria la unió (TOMÁS, 2020: 135). Si m'he detingut en l'aspecte de les identitats dels diferents territoris ha estat per a posar de relleu que tant els catalans com els aragonesos, si bé no compartien llengua, compartien senyor de manera natural i pacífica. Després veurem que dins del "paquet ideològic" de cada identitat també hi ha la llengua, emblema d'un territori i de les elits que el governen.

En un moment en què els estats medievals maldaven per enfortir el poder reial després d'una Alta Edat Mitjana caracteritzada per enfrontaments constants entre i amb la noblesa i una autoritat reial relativa, aquests estats van acabar aconseguint apaivagar la conflictivitat nobiliària. El suport econòmic i polític de la burgesia, fruit i motor del renaixement urbà que ja era un fet al segle XIII, va ser clau. Part de l'estratègia d'aquelles monarquies, com ja s'ha apuntat abans, va consistir en la implicació dels súbdits (noblesa, clergat i també aquella burgesia) en l'acció de govern mitjançant diverses formes de participació. La llengua, com no podria ser de cap altra manera, també va formar part de l'arsenal identitari al servei del poder reial, de manera que en el si de la cort observem l'inici d'un conjunt de tries lingüístiques que, si bé inicialment es debatien entre llatí i romanç, més tard s'acabaren debatent entre aragonès i català. És en aquest cas que queda exemplificat el concepte de "mercat lingüístic" de Pierre Bourdieu, segons el qual les llengües són bens als quals se'ls atorga un valor i es poden emprar amb diferents objectius (TOMÁS, 2020: 134).

2. L'auge de la paraula escrita

Fins al segle XIII, la principal —gairebé l'única— institució productora i alhora consumidora de llibres havia estat l'Església. Fins llavors, els llibres, objectes de culte i símbols de la pertinença a un entorn cultural o religiós o a un estament determinats, tenien un ús relacionat amb l'adoctrinament i la introducció dels fidels en els sabers cristians. Badia (2013: 34) cita el cas del rei Jaume I que, si bé va veure la necessitat d'impulsar una crònica personal (el *Llibre dels fets*), mai va arribar a dominar l'escriptura. El seu exemple il·lustra els principis de l'ensenyament de la tradició escolàstica, on la memòria era la dipositària dels continguts polítics, religiosos i, amb raó del seu futur com a governant, també militars. L'exemple del Conqueridor ens serveix per a tancar una època i encetar-ne una altra.

L'Europa occidental del segle XIII era un marc de canvi, molt principalment cap a una nova configuració de la vida social. Les ciutats tornaven a guanyar importància i, com a nous centres de poder, van originar un nou grup social capaç de gestionar-les, la burgesia. La vida a les ciutats implicava una sèrie de relacions de tot tipus: comercials, educatives, polítiques i també sanitàries o religioses. No obstant això, no tots els actors socials en

aquesta nova vida urbana havien estat educats en llatí, i a aquesta situació s'hi sumava la difusió de la lectura i l'escriptura. Aquest fenomen és especialment rellevant i m'hi aturaré per a palesar-ne les relacions.

En primer lloc, l'escriptura es va revaloritzar i va esdevenir un vehicle vàlid per a la gestió de la vida quotidiana, per a l'acció de govern i per a la transmissió del coneixement. En aquest últim àmbit, guanyà relleu per ser una eina que permetia fer perdurable el que amb l'oralitat era efímer. Aquest fet va canviar radicalment la manera d'accedir al coneixement i de divulgar-lo. Podem entendre així la importància de figures com Ramon Llull (c. 1232/1233-1316) i Arnau de Vilanova (c. 1240-1311), que al marge de les seves obres, han estat i són celebrats per haver descobert en l'escriptura tot un nou horitzó de possibilitats. Sense desviar-me d'aquests nous usos de l'escriptura, citaré l'exemple (també de BADIA, 2006: 374) de la preocupació per la salut, tant d'estaments urbans com de la reialesa, que va originar la necessitat d'una nova gestió d'aquest àmbit tan sensible. Això va derivar en una producció i consum considerables d'obres escrites, redactades o traduïdes als diferents vernacles. Aquesta entrada de llengües com el català al món dels llibres tècnics o utilitaris va detectar-se també en altres àmbits, com la cuina, l'agronomia, l'alquímia i, fins i tot, l'astronomia (CIFUENTES 2006).

Si fins aquí l'escriptura s'ha presentat des d'una perspectiva eminentment utilitària, cal remarcar que no només s'emprà llavors per a la difusió de coneixements especialitzats o per a consensuar transaccions comercials. Si l'escriptura permetia conèixer, també es va demostrar que la lectura permetia el gaudi, una altra necessitat que podia permetre's aquella nova societat urbana. Amb això, no només faig un reconeixement als inicis de la literatura catalana, sinó que cal pensar que a partir d'aquest moment la literatura i la història es van convertir en un bé de consum i que, fins i tot, reis i nobles sol·licitaven i prestaven llibres per a llegir-los i fins i tot copiar-los i, si es podia, enviar-ne com a obsequi. Segons remarca Ignasi J. Baiges (2011: 37), sobretot des dels regnats de Pere el Gran (1276-1285) i el seu fill i successor Alfons el Liberal (1285-1291), i més encara a partir del de Jaume II (1291-1327), hi ha testimonis d'activitats relacionades amb el món de la cultura i l'escriptura, des de peticions de llibres i encàrrecs de miniaturistes fins a finançaments d'estudis. No és estrany, per tant, que avui tinguem coneixement de quines produccions i traduccions de llibres escrits en llengües foranes van tenir més recorregut, com les *Històries troianes* o la *Llegenda àuria*, més coneguda com les *Vides de sants*, i

molts altres de tots els temes. Per a exemplificar la relació entre el poder i l'escriptura podem recórrer a l'exemple de Pere el Gran que, en un dels moments més difícils de la Corona d'Aragó, on altres governants menys hàbils haurien pogut perdre la corona, ell va usar la veu i la ploma del seu trobador, Cerverí de Girona, per a legitimar-se i promocionar-se. A aquests mateixos fins apunten principalment les cròniques que van escriure i impulsar, a més de Pere el Gran (la crònica de Bernat Desclot), reis com Jaume I (pare i antecessor d'aquest) i Pere el Cerimoniós. Apunten, doncs, les cròniques, a la promoció i legitimació del rei i la seva obra (a través de valors com la justícia, la cavalleria i, per què no, la idea del designi diví), però no únicament. Al darrere d'aquests projectes propagandístics hi ha una consciència clara del valor de la història i, conscients que podien escriure-la personalment, feien tribut a allò que se sol dir: *verba volant, scripta manent* ("les paraules volen, els escrits romanen").

2.1. El concepte *scripta*: com es fixa una llengua escrita formal?

Com s'acaba de dir, es conserven nombroses notícies d'activitats relacionades amb el món de la cultura i l'escriptura. Malgrat que va començar essent un fenomen molt tímid i poc estable, l'eixamplament dels usos dels diferents vulgars va donar lloc a una progressiva institucionalització d'unes llengües que eren usades poc més que en l'oralitat menys formal. Davant, doncs, d'aquest context inèdit, és interessant veure com aquestes llengües van començar a ser representades en els àmbits cultes, o dit d'una altra manera, com es van iniciar diferents processos d'estandardització.

Per tant, per a copsar la magnitud del fet, cal entendre l'ús creixent de les llengües romàniques com un canvi de punt de vista cultural i polític, en tant que suposa una afirmació de la identitat pròpia en oposició a la llengua internacional i de l'Església, el llatí, que va començar a reservar-se per als àmbits de més prestigi i més formals. El català escrit dels segles XII, XIII i XIV va anar molt lligat al procés de renaixement de la societat urbana i del públic laic al qual apuntava anteriorment, i per això cal introduir el terme *scripta*, que remet al "conjunt de les tradicions gràfiques i escripturals vigents en un àmbit o en un territori que regulen per convenció la transcripció de textos vulgars quan manquen unes normes constituïdes" (BADIA, SANTANACH & SOLER, 2010: 61, a partir d'ASPERTI, 2006: 25).

La història de la llengua i l'estudi dels textos catalans antics han trobat en els textos més primerencs de la llengua una *scripta* arcaica documental i no literària. Aquest model es pot discernir en documents judicials, notariais, administratius o mercantils, de manera que, en la pràctica, era emprada en la quotidianitat i no tenia, aparentment, finalitats estètiques. Parlem d'una *scripta* àmpliament lligada a l'etimologia, a causa de la formació llatzinista que rebien els notaris (BADIA, SANTANACH & SOLER, 2010: 81).

A partir de cap a la dècada de 1270, a finals del regnat de Jaume I, va sorgir la necessitat d'elaborar llibres en català que sí que tinguessin aquelles finalitats estètiques o, en qualsevol sentit, formals. Per a la confecció d'aquests llibres, es va adoptar un altre model d'escriptura, que s'ha anomenat *scripta* librària catalana primitiva, molt influenciada per les creacions culturals en vulgar occità (BADIA, SANTANACH & SOLER 2010; CIFUENTES 2021). És, per exemple, la que trobem en els manuscrits més antics — i coetanis de l'autor— de les obres de Ramon Llull (c. 1232/1233-1316). Aquesta *scripta* librària primitiva va perdurar fins a mitjan segle XIV, quan va ser substituïda per la *scripta* librària moderna, que no era altra cosa que l'aplicació a la confecció de llibres de la *scripta* documental. Aquest canvi va ser impulsat per la difusió del model escripturari de la Cancelleria reial, ja molt desenvolupat a partir de finals del regnat de Jaume II.

Segons Lola Badia (2014: 106) i els altres autors esmentats, la *scripta* librària primitiva va perdurar fins a la tercera dècada del segle, a tot estirar, mentre que Mateu Rodrigo Lizondo (2013: 32) situa la transició cap a la *scripta* librària moderna unes dècades més tard, prenent com a referència les dates de 1344 o 1355. No disposem de cap document que testimoniï clarament el canvi de què parlem, però les raons en què Rodrigo es basa semblen sòlides. La primera data correspon a la data de les *Ordinacions de la casa reial*, de Pere el Cerimoniós. La segona, a la creació de l'ofici de protonotari, que va passar a ocupar-se de la llengua i l'estil de la documentació, tasca que abans supervisava el *notari tinent los segells*. Per abocar, doncs, una mica de llum a la qüestió del canvi de *scripta* primitiva a la definitiva ens avindrem al reconeixement d'unes pautes lingüístiques prèvies a la data de 1344, però és amb les *Ordinacions* i la creació de la figura del protonotari que les indicacions estilístiques s'apliquen més regularment.

La qüestió de la llengua cancelleresca seria molt més clara si disposéssim, evidentment, d'algun text que posés per escrit el que d'alguna manera s'entenia com a norma cancelleresca. No podem negar que existeixi, però per ara només podem extreure conclusions basades en la comparació dels textos dels quals disposem, que són molts. Abans mencionava la figura de Pere III, clau en l'impuls a la producció vernacular de la Cancelleria, però a mesura que retrocedim en el temps, trobem menys quantitat de textos escrits íntegrament en català, de manera que és difícil de descriure el punt de partida de la llengua cancelleresca. Tanmateix, el regnat de Jaume I demostra ser una aposta per a l'abandonament de les influències occitanes en la prosa documental (que, com s'ha dit, van ser més acusades i van tenir més pervivència en la librària), com per exemple el rebuig de la solució gràfica *-tz-* (de formes com *havetz*) en favor de *-ts-* (*havets*), així com destaca, en la documentació de la mateixa època, el canvi de l'article salat a l'article literari.

La importància d'optar per a una determinada *scripta*, amb tot, no només es limita a donar formalitat i uniformitat a la llengua dels documents de la Cancelleria, sinó que també consisteix en donar prestigi a la llengua. Prestigi que reconeix Ramon Muntaner en el català de la cort que van aprendre aquells qui van venir amb el seguici de la reina Constança de Sicília, esposa de Pere el Gran, al capítol 18 de la seva crònica. Dos d'ells, Conrad Llança (Corrado Lancia) i Roger de Llúria, hi eren elogiats així: Llança era un "dels bells hòmens del món e els mills parlant e pus savi, y que en aquell temps se deïa que el pus bell catalanesc era, del món, d'ell e d'en Roger de Llòria" (SOLDEVILA, 2007-2016: III, 51).

3. El segle XIV

Al segle XIV, les figures de Jaume I, cavaller i conqueridor croat, i Pere el Gran, defensor del patrimoni familiar i de la dinastia, ressonaven encara amb força. La Corona d'Aragó, inundada del prestigi que havia recollit durant el segle anterior amb diverses conquestes (Mallorca, València i Sicília), encetava el nou segle amb Jaume II, "más bien un monarca *papelista* que un monarca de acció" (MARTÍNEZ FERRANDO, 1948: 285). Contribueix a aquesta afirmació la naturalesa malaltissa del monarca que, si bé va haver de passar llargues temporades enllitat, va desplegar una gran activitat al capdavant del govern. Més

que en l'espasa, doncs, Jaume II va trobar en l'escriptura una eina valuosíssima, i això va despertar l'atenció de molts coetanis seus. A la cort pontificia, per exemple, es deia que el monarca catalanoaragonès escrivia més cartes a la cúria que la resta de sobirans junts (MARTÍNEZ FERRNADO, 1948: 285). No és casualitat, tampoc, que haguem d'atribuir a aquest rei la institucionalització de l'Arxiu reial (que el rei usà per a emmagatzemar i catalogar documentació que creia important de tenir a l'abast) o la creació d'una Cancelleria pròpia per a la seva esposa (Blanca d'Anjou), sobre la qual mantenia una atenció molt escrupolosa. Jaume II, que va heretar del seu pare el regne de Sicília i del seu germà (Alfons el Liberal) els dominis de la península Ibèrica, és tingut com un monarca que observà i respectà les lleis que regien els diferents territoris, actitud que li va merèixer el sobrenom del Just (MARTÍNEZ FERRANDO, 1948).

El futur dels seus fills i la política internacional van requerir l'atenció constant del monarca. Les operacions en el Mediterrani que el seu pare, Pere el Gran, havia començat van continuar durant el seu propi regnat. Bona part de les activitats de Jaume II van anar encaminades a reconstruir l'amistat de la Corona d'Aragó amb la Santa Seu, que va infeudar el regne de Sardenya i Còrsega a Jaume II (1295). La conquesta no es va iniciar fins al 1323, ja que havia quedat ajornada arran de les campanyes en les terres de Múrcia i Alacant (1296-1304) i el fracàs de la conquesta d'Almeria (1309-1310). La dificultat de l'empresa de Sardenya (Còrsega no es va arribar a conquerir mai) va requerir la presència de l'infant Alfons, coronat més tard com Alfons IV. D'aquests anys també cal fer esment de la fundació de la Universitat de Lleida (1300) (BADIA, 2013: 29) que, situada en la cruïlla entre Catalunya i Aragó, fou inicialment administrada, en torns equitatius, per catalans i aragonesos, fins que els valencians van sol·licitar entrar en aquest cicle (TOMÁS, 2020. 143).

De l'infant Alfons, anomenat després Alfons el Benigne (rei entre 1327 i 1336), en nasqué el rei Pere III, recordat com el Cerimoniós. Atès que més tard abordarem la seva personalitat, cal remarcar que el seu és un dels regnats més llargs i alhora conflictius, en el qual van tenir lloc la guerra de reconquesta del regne de Mallorca, una difícil pugna pel manteniment de Sardenya i una cruenta i llarga guerra amb Castella. Aquests conflictes van fer empitjorar, a la Corona d'Aragó, els efectes de la greu crisi econòmica baixmedieval, així com també en van castigar severament la capacitat militar i la

demografia, que a més va patir diverses i successives onades de pesta que van causar estralls fins a nivells inimaginables.

En el pla administratiu, la labor de Jaume II va ser clau en la reestructuració de l'arxiu i la Cancelleria. Del seu regnat també conservem una quantitat ingent de correspondència variada que ens permet conèixer les seves relacions amb la família i els súbdits així com les instruccions que donava als ambaixadors en corts estrangeres, a les quals Stéphane Péquignot ha dedicat un gran treball (PÉQUIGNOT, 2009). La tasca actualitzadora va ser continuada pel seu net, Pere III, que va perfeccionar el funcionament de la Cancelleria i va desenvolupar la idea de la monarquia d'acord amb les tendències del nou segle.

Els dos fills del rei Cerimoniós, Joan i Martí, van acabar portant la corona del seu pare, primer Joan I el Caçador (1387-1396) i després Martí I l'Humà (1396-1410). Amb ells la dinastia dels Bel·lònides s'extingiria i seria succeïda per la dels Trastàmars.

III. LA CANCELLERIA REIAL

1. Història i funcionament

Com és evident, el poder reial, en l'Edat Mitjana, no tenia tants mecanismes per fer-se present en la societat com en l'actualitat. Una de les millors maneres de fer-ho, doncs, en aquesta època, era a través de la paraula escrita, que va demostrar ser una eina valuosíssima tant en la comunicació com en el govern. Totes les comunicacions escrites del rei es registraven en la Cancelleria reial, un òrgan d'importància capital en l'exercici del govern.

Aquesta oficina, composta per escrivans, notaris i tota mena de funcionaris, seguia el rei en tots els seus desplaçaments, de manera que des del regnat d'Alfons I el Cast, que es van unificar les cancelleries catalana i aragonesa, la Cancelleria reial va ser un òrgan itinerant i descentralitzat. Aquesta institució era administrada per un canceller, normalment un eclesiàstic, amb formació (en llatí). La figura del canceller no quedava reduïda a la supervisió del funcionament de la cancelleria, sinó que sovint també era ell qui presidia el Consell reial en absència del monarca o aplicava el segell del rei quan era

necessari. Per sota de la seva autoritat podia haver-hi un vicecanceller, un guardasegells o protonotari, notaris, escrivans i altres empleats, com abans apuntava. Les activitats de la Cancelleria van anar canviant i perfeccionant-se amb el temps segons l'afany administratiu i reformador de cada monarca. Una de les innovacions més importants va ser la introducció d'un registre sistemàtic de la documentació en l'any 1257 (en temps de Jaume I), i així va començar el costum de fer constar, a vegades copiats per extens, i sovint de manera resumida, tots els documents que emanaven de l'escrivania reial en cronològic.

En la configuració i el desenvolupament de la Cancelleria hi van influir altres cancelleries, com la pontificia. En el cas de Jaume II, fou clau la seva etapa com a rei de Sicília prèvia a l'etapa com a rei de la Corona d'Aragó. Allà, el monarca va entrar en contacte amb la manera de fer de les cancelleries itàliques, en particular la desenvolupada pel rei Manfred, el seu avi, al regne de Sicília, a imatge de la pontificia, una i altra molt més organitzades que la catalanoaragonesa. D'aquesta manera, quan Jaume va cenyir la corona dels dominis peninsulars, es va iniciar una transformació profunda de la Cancelleria a imatge i semblança de la siciliana. El canvi més visible va ser el registre complet dels documents, però n'hi va haver més. Tot i així, la intenció de Jaume II no era reorganitzar la Cancelleria, només, sinó que considerava que la seva activitat havia d'anar molt més estretament lligada a l'exercici del govern. És per això que, del seu regnat, s'ha conservat una quantitat elevadíssima de documentació, escrita en l'etern anar i venir del monarca pels diferents territoris de la Corona, a vegades malalt, envoltat de metges, o en els descansos entre llargues jornades a cavall, sempre comunicant-se amb els seus fills o amb els seus vassalls (MARTÍNEZ FERRANDO, 1948).

Pel que fa al procés de redacció i còpia dels documents de la Cancelleria, hi ha consens al voltant d'un procés detallat que normalment constava dels passos següents. Quan el rei prenia una decisió sobre un determinat afer o sentia la necessitat d'expedir una carta, normalment a través d'un conseller, es cridava un secretari o un escrivà de manament, que usualment era triat en funció de la seva familiaritat amb la matèria tractada o amb el destinatari. A aquest funcionari li eren encomanades una sèrie d'instruccions orals i els advertiments sobre els punts més importants. Posteriorment, el secretari o escrivà trametia la carta al canceller, vicecanceller o persona que li hagués fet l'encàrrec, que n'examinaven el contingut i els aspectes jurídics i, si el producte ho requeria, en presència

de testimonis es feien les observacions i anotacions pertinents. Després, es tornava a passar la carta esmenada i signada amb les fórmules "Dominus rex mandavit mihi", si era un secretari, o "mandato regio" o "mandato domini regis", si era un escrivà de manament. Normalment auxiliat pel lloctinent de protonotari, el protonotari comprovava la connexió entre l'original i la còpia que s'havia de registrar després de supervisar la llengua, la formalitat i l'estil, i de sotmetre-la al consentiment del rei o del membre de la família reial que havia fet l'encàrrec. Una vegada signada, la còpia era segellada i registrada en l'Arxiu reial per un escrivà del registre. Fet això, es cridava un portador, que havia d'enviar l'original al seu destinatari. Cal esmentar que el rei no es limitava a signar la carta, sinó que a vegades era llegida i corregida davant del Consell reial (PÉQUIGNOT 2002: 468-469), pas que podia afegir una nova versió final (RODRIGO LIZONDO, 2013: 38, a partir de SEVILLANO COLOM, 1968: 478-480 i TRENCHS & ARAGÓ, 1983: 57).

Com abans esmentava, els documents de la Cancelleria eren copiats, registrats i emmagatzemats a l'Arxiu reial. La seva creació la devem a Jaume II, que durant el seu regnat es va mostrar especialment interessat pel valor de la documentació escrita, tal com recorda Maria Vilar Bonet (1964: 491-498), quan tot i l'oposició del monarca, els Templers van ser jutjats i desposseïts dels seus béns i el monarca va ordenar la recopilació i el retorn de la documentació als hereus de l'Orde del Temple (l'Orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem). El valor de la documentació escrita va anar amarant les mentalitats dels diferents monarques, que van començar a reunir papers no només per fer-los servir de precedents en les seves decisions, sinó per a fer-los servir de formulari i, en última instància, com a base de la construcció d'una memòria règia compartida, enfocada a "testimoniar la legitimidad del linaje real y las bases de su autoridad" (LALIENA, 2006: 320). En aquest marc hem d'entendre la creació de l'Arxiu reial l'any 1318. Sovint es confon la fundació amb la reestructuració d'algun dipòsit documental, com l'antic dipòsit comtal, el de Sixena o els hospitalers, que acabo d'esmentar, però el que cal saber és que tota la infraestructura necessària per a la consulta freqüent de documents requerida per a la pràctica burocràtica va ser creada llavors. Ho demostra, per exemple, la provisió de personal per a gestionar-lo —però encara no oficialment un arxiver— i també l'albarà del Mestre Racional Pere Boil, emès el 8 de maig de 1319, que accepta els comptes de les reformes arquitectòniques del palau reial, que permeteren la instal·lació de l'Arxiu (LÓPEZ RODRÍGUEZ, 2007: 450). Avui, tota la riquesa documental que es va anar

col·leccionant resta conservada, majoritàriament, a l'ACA, però també a l'Arxiu del regne de València (posat en funcionament el 1420) i l'arxiu de la Diputació de Saragossa.

La tasca actualitzadora de Jaume II va anar seguida d'una tasca de perfeccionament, encapçalada pel seu net, Pere III. Amb les *Ordinacions de la cort* (1344) es van reglamentar les relacions de la casa reial amb el funcionament dels òrgans de govern de l'Estat i, més tard, el 1355, es va crear el càrrec de protonotari, encarregat de la supervisió de la qualitat dels documents. Amb el regnat de Pere el Cerimoniós, doncs, la Cancelleria i l'Arxiu reials es van convertir en una oficina permanent de treball documental. De fet, l'any 1384 el monarca va nomenar el seu escrivà Pere Perseya com a primer arxiver, i aquest va elaborar el primer inventari dels documents. El treball del monarca amb els successors de Perseya era constant, i l'any 1384 va donar a l'arxiver Berenguer de Segarra unes ordinacions sobre la retolació, la foliació i fins i tot la reparació de documents malmesos.

2. Les llengües de la Cancelleria

La concurrència entre llengües dins d'un mateix estat no era un fenomen anòmal de la Corona d'Aragó, sinó que més aviat era una tendència majoritària. A Castella, el castellà convivia amb el basc, el galaicoportuguès o l'asturleonès, i sense anar més lluny, el regne de Navarra, veí de la Corona, en la seva reduïda extensió, estava compost per població bascòfona i occitanòfona, a més de la gent que s'expressava en romanç navarrès (TOMÁS, 2020: 138). Ramon Muntaner, altra vegada, aporta una constatació referent a l'exemple castellà:

"si bé ho encercats, així ho trobarets: que d'un llenguatge solament, de negunes gents no són tantes com catalans. Que, si volets dir castellans, la dreta Castella poc dura e poc és, que en Castella ha moltes províncies qui cascun parla son llenguatge, qui són així departits com catalans d'aragoneses. E si ben catalans e aragoneses són d'un senyor, la llengua no és una, ans és molt departida" (SOLDEVILA, 2007-2016: III, 68)

Com diu el cronista català, doncs, la Corona d'Aragó també tenia (en principi) dues llengües vulgars que cap al segle XIII van penetrar (si fa no fa cap a les mateixes dates)

en el nucli institucional de la monarquia i, evidentment, de la Cancelleria reial, que, tanmateix, sempre es va expressar majoritàriament en llatí. No obstant això, aquest fenomen no es va donar alhora que als altres regnes hispànics. Ja que abans parlàvem del regne de Navarra, és a aquest regne a qui hem d'atribuir no només el document cancelleresc més primerenc en vulgar i també el mèrit de ser el primer regne peninsular en fer un ús majoritari i posteriorment exclusiu del vulgar. També és en romanç navarrès el primer text escrit íntegrament en vulgar que passà per les mans de la Cancelleria catalanoaragonesa. Si comparem amb França, l'entrada del vulgar en la representació escrita també és més tardana en els estats peninsulars. Al país gal es troben escrits en vulgar (normalment sorgits d'entorns no cancellerescos) des del segle IX, mentre que a Catalunya són del segle XI, de finals del XII a Castella i Navarra i de la primera meitat del XIII a Galícia i Portugal (FERNÁNDEZ-ORDÓÑEZ, 2011: 322-323).

Jaume I, en vistes del seu imminent traspàs, l'any 1276, feu cridar el seu fill i hereu principal, el futur Pere el Gran, i tal com recull Bernat Desclot (crònica acabada el 1288) el Conqueridor se li adreçà de la següent manera:

"Jo prec Déus que us lleix viure llong temps en vostre regne ab gran honor e us don força e poder sobre vostres enemics, e don-vos Déus amor e gràcia de totes gents, e el vostre nom sia temut e exalçat per moltes regions. [...] Bells fills, pensats de la terra a governar, e amats vostre poble e siats-llur misericordiós, e amats e honrats los barons e els cavallers e tenits-los en car e donats-llur del vostre, e tenits la terra en justeïa e en dretura" (SOLDEVILA, 2007-2016: II, 153).

Entre els diversos desitjos i consells, veiem que Jaume I està remarcant al futur monarca que cal tenir en consideració la seva gent i actuar amb "misericòrdia" i "justeïa" cap als seus vassalls. Entre aquests vassalls s'hi comptava l'alta noblesa i els simples cavallers, però també la burgesia, els governants de les ciutats, que van anar guanyant poder i riquesa amb les noves oportunitats que el comerç oferia arran de l'expansió mediterrània. Podem atribuir a aquestes elits urbanes la pressió que s'exerceix sobre el govern per a un ús major dels vulgars, que va anar creixent, com deïa, amb el temps. Amb aquest ús creixent del català i l'aragonès dins les esferes formals, doncs, la llengua es va convertir en una carta de presentació, i emprar-ne una i no una altra tenia connotacions

determinades. Fos en la llengua que fos, però, la llengua d'un document que portés la firma del rei havia de ser clara i formal, com la idea que havia de tenir el lector sobre la paraula del rei mateixa. L'emergència del català i l'aragonès a la superfície escrita va exigir una sèrie de decisions lingüístiques coherents al servei de les estratègies per imposar i reproduir l'autoritat. Els usos lingüístics de la Cancelleria partien d'un supòsit bàsic, i és que a Catalunya, a Mallorca i a una part del regne de València s'hi parlava català, mentre que a l'Aragó i a la part interior del regne de València s'hi parlava aragonès. D'aquesta manera, a grans trets podem dir que hi havia una associació sobreentesa entre llengua i nacionalitat.

"Digau: en què coneix hom una persona de qual terra és? En lo llinguatge, car si vós parlau ab hom estrany, en la lengua conexereu de qual terra és: si parle català, català és; si francès, francès, etcètera, car la llengua done a conèixer la persona de qual terra és" (SCHIB, 1984: 178).

D'aquesta equació es desprèn la pràctica lingüística cancelleresca d'escriure a uns en català i a altres en aragonès, que quasi sempre es respectava. Podent triar entre tants exemples possibles, em serveixo de dues cartes de la reina Violant de Bar (c. 1365-1431), segona consort de Joan I el Caçador. En la primera, el 24 de maig de 1389 escriu des de Montsó a Jucef Dulmelic en aragonès, atès que és la llengua el destinatari.

"Yoland, por la gracia de Dios, etc. Juce Dulmelich, moro de Borja, cullidor e receptor de nostras rendas e dreytos que havemos en la dita villa e sus terminos, gracia suya. Por relacion del fiel nuestro Narcís de Sant Marçal scudero, lugartinient de alcayde del castiello e bayle de la dita villa, havemos entendido que un pilar, el qual es en la sala del dito castiello, ha menester adobo, los quals se repararan por cinquanta o sexanta solidos; porque os desimos e mandamos que de los dineros de las dichas rendas e dreytos que a tus manos pervendran o son ya pervenidos, faga la dita reparacion entro a quantia de los dichos cinquanta o sexanta solidos..." (MATEU Y LLOPIS, 1968: 318)

Més tard, el 18 de novembre de 1400, ja viuda del rei Joan, es dirigeix a Berenguer de Cortilles (o Curtells), tresorer de la reina, com a administrador de la sèquia de Barcelona, i li ordena que procedeixi contra uns jueus d'Alcanyís que s'han apoderat dels diners

provinents del morabatí recaptat per un comissari en territori de l'orde de Calatrava jugant amb daus falsos.

"La reyna Yolant. Segons havem entès, un comissari, lo qual fon trames per cullir lo morabetí de la terra de l'orde de Calatrava, se troba ab alguns juheus d'Alcaniz, los quals ab daus falsos li guanyaren tots los diners del dit morabatí. E com de procehir en aço nos fos scrit e feta instancia per en Francesch Urgelles, vos prometes esser de cert dia e no u fos ne per quatre dies apres, de que se ha seguit que vos havets firmat de dret e sots fer inhibicio al dit Urgelles que no s-entrameta del dit fet. E com nos sia stat dit que los diners de la dita colleta son de la senyora reyna nostra sor manamvos e volem que en lo dit fet entenats e en aquell fet façats la instancia ques pertany, en manera que la veritat se sapia e en tot cas façats que, si es possible, que los diners tots del dit morabati se cobren e cobrats permetats aquell reebre per la dita senyora, nostra sor, o per altre havent poder della" (MATEU Y LLOPIS, 1968: 318)

Si això no succeïa, podia haver-hi reaccions al respecte, com la dels jurats de la ciutat de Girona, que afirmen el 1336 no entendre bé una carta de Pere III per estar escrita en aragonès.

"L'altra dia reebem letra vostra escrita de vostra man [...]. E après assò, senyor, fou a nós presentada per en Bernat Sa Pera, escriban vostra, una letra vostra escrita de vostra man [...]. La qual letra humilment reebuda, veem que la letra primera qui era escrita en cathalan era pus bastan, salva la reverència de la vostra reyal magestat, que aquesta derrera qui era escrita en aragonès, del qual lengatges nós no som tan ben entenens com del cathalan" (TOMÁS, 2022)

Un estudi de Sevillano Colom (1968: 451- 480) recull nombroses indicacions sobre el funcionament intern de la Cancelleria. A grans trets, podem dir que al llarg del segle XIV es va mantenir com un òrgan trilingüe, combinant el català, l'aragonès i el llatí. Les cartes que anaven adreçades a persones, poblacions o institucions de territoris d'una llengua determinada, eren copiades en les diferents llengües i s'enviava la que corresponia a cada territori. D'aquesta manera, quan l'any 1357, des de Saragossa, Pere III el Cerimoniós escriu a diverses poblacions de les fronteres valenciana i aragonesa per a advertir-les

sobre l'acostament de tropes castellanques, ho fa en la llengua dels receptors (RODRIGO LIZONDO, 2013: 31). L'ús de cada llengua, tanmateix, va canviar en funció del destinatari però també del contingut i del caràcter. En l'època de Pere el Cerimoniós, com en èpoques anteriors, en els privilegis més o menys solemnes, els nomenaments administratius, la concessió de títols o furs, les resolucions legals, les sentències judicials o les ordres de pagament relacionades amb la gestió financera (contingudes en les antigues sèries de la Cancelleria anomenades *Graciarum*, *Officialium*, *Commune*, *Curie*, *Sentenciarum* o *Peccunie*, principalment) estaven escrites normalment el llatí, i això constituïa el gruix de la producció escrita de la Cancelleria. El vulgar havia anat ocupant espais cada vegada més grans en la documentació sobre la gestió quotidiana, en particular l'econòmica (en mans, sobretot, de l'oficina paral·lela del Mestre Racional), i en les comunicacions que calia assegurar-se que fossin compreses (ordinacions, instruccions d'ambaixadors, etc.) i, en general, en les que no exigien una formalitat superior, incloses les pertanyents a l'esfera privada de la família reial (aquestes darreres sovint a l'antiga sèrie *Sigilli secreti*). Si bé els dos vulgars partien d'una situació d'igualtat davant del llatí, cal destacar que el català va esdevenir, amb el temps, la llengua dominant a la Cancelleria (en els usos reservats al vulgar). Aquesta és una evidència sobre la qual alguns investigadors han reaccionat amb més o menys entusiasme, però que és rastrejable i comprensible per diversos motius: el primer, que Barcelona exercia, de manera no oficial, la capitalitat administrativa de la Corona; el segon, derivat de l'enorme pes demogràfic del català en comparació amb l'aragonès; el tercer, que els bisbes catalans i valencians, més que els aragonesos, són els que es van situar al front de la Cancelleria (TOMÁS, 2020).

És difícil distingir amb exactitud els tipus de documents que emanaven de la Cancelleria reial. La correspondència, ja en temps de Jaume II (1291-1327), s'erigeix com una eina adequada per a donar instruccions, ordres, opinions o sol·licitar un servei, la presència a la cort d'algú en particular o simplement per a demostrar enuig. Al marge del seu valor literari, la manca d'una estructura externa marcada permetia que algunes cartes fossin veritables inventaris o textos prescriptius. La classificació, per tant, no anava en funció del tipus de document, sinó del tema que tractaven. El català i l'aragonès, en conseqüència, s'usaven en les disposicions administratives, manaments concrets i, com s'ha apuntat abans, en documents que no exigien la mateixa formalitat que els documents en llatí, com els que el rei volia fer passar per urgents i que bé podien correspondre a l'ordre de compra d'un llibre, entre molts altres temes. Aquests últims documents solien

ser registrats a la sèrie *Sigilli secreti* ('Segell secret') i duïen el segell personal del rei, que sempre el portava a sobre i no era en mans dels funcionaris, com els altres, i per això era anomenat "secret", una creació més de Pere el Cerimoniós. En aquests documents corresponents a tràmits i assumptes privats, la variabilitat era considerable i, comptat i debatut, tenien rellevància jurídica fins que es complia el seu contingut (SEVILLANO COLOM, 1950). Tots aquests exemples corresponen a classificacions més o menys establertes, però cal reconèixer que en funció del regnat podien aparèixer o desaparèixer algunes sèries.

IV. USOS I TRIES LINGÜÍSTIQUES DELS REIS D'ARAGÓ AL SEGLE XIV

1. La llengua de la gestió del govern

"Nos, que valemos tanto como vos, os hazemos nuestro Rey y Señor, con tal que nos guardeys nuestros fueros y libertades, y si no, no" (CAWSEY, 2008: 33 a partir de GIESEY, 1968).

Tot i que la forma completa és un invent del segle XVI, el jurament que prestaven els aragonesos al nou rei exposa la naturalesa de la unió entre el rei i el seu territori. El rei, tot ser fill del seu pare i de coronar-se com a tal, ho era *de ple dret* quan jurava respectar els furs o constitucions, usatges o altres codis legals propis de cada territori, i en retorn, rebia el jurament de lleialtat dels representants del mateix territori. D'alguna manera, i reduint el cas a un exemple extremament banal, podem parlar d'un contracte (si bé desbordant de cerimonialitat) signat entre dues parts: l'una, el rei; l'altra, els súbdits. Com tot contracte, doncs, una part podia considerar que el pacte s'havia trencat si l'altra —és a dir, el rei o un súbdit rebel— no complia amb l'estipulat. La monarquia a la Corona d'Aragó no era, per tant, una institució que actuava amb independència, sinó que des dels seus inicis va desenvolupar una política de pactes que li atorgaven o restaven poder. Tant és així que l'alt clergat o el patriciat de les grans ciutats van arribar a exigir que abans que es prenguessin mesures concretes, el rei (que no va deixar mai de ser el cap de la suprema institució de tots els territoris) mirés d'arribar a algun tipus de consens amb ells, de manera que estava obligat a mantenir una atenció constant a les exigències dels seus vassalls

durant l'exercici del govern. Aquesta situació va quedar plenament consolidada amb les concessions que va haver de fer Pere el Gran per a fer front a la invasió francesa de 1285.

Amb les campanyes militars que van expandir la Corona d'Aragó per tot el Mediterrani, la llengua catalana va ser portada a nous territoris a través de la colonització. Abans he fet referència a la catalanització de la Cancelleria reial com la suma de diversos factors. Els mateixos, i alguns d'altres, contribuirien a defensar la situació preponderant de la llengua catalana en la pràctica governativa de la corona. Sabem que era una llengua plenament coneguda i parlada pels monarques, així com ho era l'aragonès, però el que també destaca és que el català era la llengua principal dels llibres de comptes i de l'oficina del Mestre Racional, creada el 1283 amb la intenció de fiscalitzar econòmicament la casa i la cort del rei, és a dir, tant el govern com la família reial, avui dues esferes separades que llavors eren indistingibles (TOMÁS: 2020, 151).

Germà Colón (1989: 243-244) recorda que la irrupció dels vulgars en els llibres de comptes s'inicià amb l'infant Pere (futur Pere el Gran) devers l'any 1285. El català ja va ser clarament la llengua dominant en els llibres que es referien a afers econòmics a partir del 1300 de manera que aquest àmbit va ser dels primers en vernacularitzar-se (la Cancelleria començà a fer-ho gairebé 50 anys més tard). Podríem pensar que aquesta catalanització es deu a la provenença dels funcionaris, ja que abans he relacionat la catalanització de la Cancelleria amb el fet que molts dels seus cancellers eren catalanoparlants, però fins i tot quan els aragonesos van ocupar el càrrec de Mestre Racional la tendència es mantingué, com per exemple amb Pedro Jordán de Urriés, tresorer durant els primers anys del regnat de Pere el Cerimoniós (TOMÁS, 2020: 151). La irrupció del vulgar en aquest camp fou més fàcil a causa del fet que aquests llibres no tenien cap finalitat estètica, ni legal ni institucional, i sí una finalitat pràctica, de rigorós control financer, que exigia l'ús del vehicle lingüístic més generalment entenedor.

Torno a esmentar, arribats a aquest punt, que no es conserva cap document de l'època que determini quina llengua s'havia de fer servir en cada context. Per això, quan observem que hi ha unes pràctiques que es mantenen amb prou regularitat, podem afirmar que hi havia un cert consens al voltant de la llengua que s'havia de fer servir. En l'àmbit del govern, aquesta llengua no era altra que la catalana. I si la llengua catalana era majoritària però no exclusiva, quan s'usaven les altres llengües en l'activitat governativa? L'aragonès

era emprat pels agents reials que actuaven només a l'Aragó, i també en la seva correspondència, ja fos destinada al rei, a través de la Cancelleria, o a les administracions locals. Segons Guillermo Tomás (2020: 152), aquesta elecció indicava que l'aragonès era concebut com la llengua pròpia de la Corona quan actuava dins les fronteres del regne privatiu d'Aragó. El llatí, en canvi, era usat en les representacions públiques de l'Estat, destinades al conjunt de súbdits i, amb les matisacions que es veuran, a l'àmbit internacional, ja que es presentava com un idioma neutre i equilibrava en certa mesura el pes dels vernacles.

Autors com Stéphane Péquignot (2009) o Roser Salicrú (2005 i 2007), per exemple, s'han demanat per la llengua emprada pel monarca de la Corona en els seus intercanvis epistolars amb les potències estrangeres. Els resultats, interessants i variats a parts iguals, parteixen de la premissa que el llatí solia exercir com a llengua franca. La diplomàcia de l'Edat Mitjana, basada en els usos intensius i tècnics de l'escriptura, va generar una gran activitat escrita: des de la redacció de documents específics fins a l'ús d'aquests en els contextos per als quals han estat confegits. Degut a la nova posició internacional de la Corona d'Aragó en el segle XIV, la diplomàcia catalanoaragonesa es va veure en la necessitat de perfeccionar-se, de manera que Jaume II va haver d'equipar el seu govern amb funcionaris que redactaven cartes credencials, instruccions a agents i representants, salconduits, etc. (TRENCHS: 1983, 46). L'estudi de l'activitat diplomàtica de Jaume II, per exemple, demostra que no hi ha una única llengua, sinó que n'hi ha diverses, per a la diplomàcia. El llatí ocupava una posició eminent en tant que llengua universal, però estudis recents sobre aquest camp destaquen que la Corona d'Aragó exercia com una entitat trilingüe, també en el camp de la diplomàcia. S'emprava el llatí, per a les comunicacions amb França, Navarra, Anglaterra i Xipre; per al regne de Granada o el Marroc, l'aragonès; per a Castella, Portugal i per als comanadors dels ordes militars castellans de Santiago i Calatrava, l'aragonès i el llatí. Per als països de l'àmbit mediterrani, la llengua de contacte solia ser el català, fins i tot amb Armènia i Babilònia. També eren en català les comunicacions amb els comanadors de l'Orde militar de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem (SEVILLANO COLOM, 1968: 223; FERNÁNDEZ ORDÓÑEZ, 2011: 343).

2. La llengua del parlamentarisme

En la sessió d'obertura de les corts de Tarragona de 1370, reunides a la catedral de la ciutat, el lloc que ocupava el rei Pere III el Cerimoniós es trobava just davant de l'altar major. La llum, que entrava des de les finestres gòtiques situades damunt seu, l'il·luminava i l'envoltava d'una aurèola de magnificència i es reflectia en l'or, les perles i els robins de la corona que duia. Per als súbdits reunits davant seu, el rei no es presentava com un polític, sinó com una persona que transitava entre el profà i el sagrat, entre el cel i la terra mateixa. A Barcelona, en canvi, el mateix rei es presentà amb una altra imatge. Al Saló de Paraments del Palau Reial Major, al costat de la catedral, el tron estava instal·lat contra un fons de frescos que representaven el rei Jaume dirigint les seves tropes en la conquesta de Mallorca. També, des de dalt, les estàtues dels primers comtes-reis baixaven la mirada cap al seu successor. A la Corona d'Aragó, i al llarg de l'Edat Mitjana, el poder polític implicava un diàleg prolongat entre el rei i els seus súbdits, un diàleg que necessitava multitud d'elements que contribuïssin a l'exhortació i al convenciment. Pere el Cerimoniós, pel que fa a aquest aspecte, és un dels reis que desenvolupa més profundament l'ideal de la monarquia i la seva imatgeria (CAWSEY, 2008: 23).

Si fins ara ens hem preocupat per la paraula escrita, cal reconèixer també el poder de la paraula en l'àmbit oral. En aquest sentit, les corts van ser el millor escenari per a representar la convivència i el contrast entre les dues llengües romàniques i la seva relació amb el llatí. Des de la implicació de la burgesia en el govern, a partir del segle XIII, cada territori peninsular (Aragó, Catalunya, oficialment amb el regne de Mallorca, i València) tenia la seva assemblea composta dels tres estaments (eclesiàstic, militar i popular), i, sempre, el rei. Si es reunien tots tres alhora, juntament amb el rei, aquestes assemblees s'anomenaven "corts" i també "corts generals" (aquesta última denominació també s'emprava per a les reunions conjuntes de les corts dels tres territoris peninsulars, que generalment es feien a Montsó). Quan es reunia només algun dels estaments, amb el rei o el seu lloctinent, per a gestionar afers de tràmit, eren anomenades "parlaments". Les corts, convocades i presidides pel rei, tenien un protocol determinat, i coincidint amb la primera reunió, el rei pronunciava solemnement el seu discurs (la *proposició reial*), on feia un resum de l'estat de la Corona i presentava l'objecte concret de la reunió. Sovint, la intenció era la sol·licitud de tributs extraordinaris, que normalment es concedien (a canvi, és clar, de mesures compensatòries que calia negociar). Aquest discurs era contestat amb

un discurs del braç eclesiàstic en nom de tota la cort i, quan no era així, el seguien els representants restants amb altres contestacions. Posteriorment tenien lloc les discussions separades en comissions reduïdes i que es podien estendre en el temps en funció de l'afer que s'hi tractés. Quan s'arribava algun acord, es discutia en les sessions plenàries (ALBERT & GASSIOT, 1928: 8-10).

Les corts podien ser privatives (celebrades per a un territori amb els representants de les seves elits per a debatre aspectes concrets que no atenyien als) o comunes als territoris d'Aragó, Catalunya i València. Com s'apunta al pròleg del primer volum de *Cortes de los antiguos Reinos de Aragón, Valencia y Principado de Cataluña* (Cortes, 1896-1922: I, XIII-XIV), aquests territoris eren tinguts per tothom com una associació d'estats independents associats per la persona del rei, de cap dels quals no formaven part Sardenya, Sicília o Nàpols, sumats més tard als dominis del rei. Tot i que Pere el Cerimoniós va reunir corts a Sardenya (1355), anomenades així pel fet de presidir-les ell personalment, les assemblees d'aquells territoris eren anomenades "parlaments" i mai es van reunir simultàniament amb les anteriors. Tenim constància de la celebració de corts als territoris ibèrics de la Corona d'Aragó des de 1214, però fins 1362 no es conserven actes detallades de les sessions, de manera que la investigació del tema que ens ocupa, en aquest cas, s'encalla.

Els vulgars havien irromput en les esferes més informals de l'administració, aquesta realitat va fer que, poc a poc, tinguessin presència també en alguns textos més formals. Quan l'oficina del Mestre Racional i la Cancelleria ja funcionaven en català o aragonès, en paral·lel al llatí, des de feia temps, el 1372, el braç militar de les corts del regne d'Aragó va protestar davant de Pere III contra les traduccions dels furs d'Aragó a l'aragonès al·legant inseguretat jurídica (TOMÁS, 2020: 148).

Certament, la majoria dels aspectes de les assemblees, com la llengua, estaven codificats i reforçats per la tradició. A través de la lectura de l'obra inacabada citada en el paràgraf anterior, es pot percebre el canvi progressiu del llatí, llengua imperant en les corts catalanes als principis del segle XIV, al català, present, primer, en petita proporció, i més tard, de manera creixent, quantitativament i qualitativament. Des de 1362, que, com deia, conservem actes de les sessions de corts, quan es feien reunions conjuntes de les corts d'Aragó, Catalunya i València, la proposició reial es feia en català i la resposta dels braços

també, excepte en el cas dels aragonesos, que la feien en aragonès i generalment per boca d'un infant. En aquest marc va haver-hi una discussió en les corts conjuntes de 1382-1383 reunides a Montsó, sobre la qüestió d'en quina llengua s'havia de pronunciar la proposició reial. La solució va acabar sent que el discurs del rei se seguiria pronunciant en català i la contestació dels braços, en aragonès, de manera que el català quedava, una vegada més, identificat com a llengua pròpia del poder reial. Pel que fa al procediment ordinari, les convocatòries es feien sempre en llatí, les intervencions dels representants de Catalunya i València es feien en català (en el cas valencià, a l'inici amb alguns aragonesismes), i les dels d'Aragó, en aragonès. Les proposicions que eren acceptades pel rei, després de la corresponent negociació, s'aprovaven amb la fórmula "Plau al senyor rei", les primeres, "Plaze al senyor rey", les d'Aragó (GONZÁLEZ OLLÉ, 2007: 314- 316; TOMÁS, 2020: 156).

3. La llengua de la família reial

Com hem vist fins ara, malgrat que el govern —llatí a banda— es desenvolupava fonamentalment en català, la monarquia, en tant que institució cohesionadora, va intentar mantenir la paritat lingüística en les representacions públiques.

Tot i que la immensa producció escrita, tant de la Cancelleria com del govern en general, en temps de Jaume II ha permès observar el paper de les diverses llengües, és difícil de determinar la llengua habitual del mateix Jaume II, ja que en els escrits constantment oscil·la entre el català, l'aragonès i el llatí. Podem albirar, tanmateix, que el català és la llengua preferida pel monarca quan escriu al seu primogènit Jaume o a l'infant Alfons (tots dos hereus successius de la corona) i també quan ho fa a la seva filla Isabel, reina de Romans, casada a Àustria, i a qui una vegada renyà per tutejar carta el seu germà Alfons en una carta, sense parar esment a la seva condició de príncep hereu (el respecte als protocols de tractament també va ser exigít per Pere el Cerimoniós als seus familiars). L'aragonès era la llengua preferida en les missives a les infantes Maria, Violant, Constança i Blanca, residents a Castella o a l'Aragó, mentre que el llatí el reservava a les comunicacions amb l'infant Joan, bisbe de Toledo, usos que ens fan pensar que tenia consciència de sobirà regnant (que havia de controlar les preferències lingüístiques constantment) abans que de pare (MARTÍNEZ FERRANDO, 1948). Les tries lingüístiques

de Jaume II depenien del context, però el fet que triés el català per als seus dos fills hereus, indica que el català era la llengua vulgar de màxim relleu en la família. També Pere el Cerimoniós, que va ser educat en un ambient aragonès fins a la seva coronació, com a rei va emprar prioritàriament el català.

Hi ha tres textos importants produïts durant el regnat de Pere el Cerimoniós i a iniciativa seva que manifesten les tries lingüístiques de la monarquia catalanoaragonesa. En primer lloc, les *Ordinacions de la casa i cort* (1344), adaptació de les *Leges Palatinae* ('Lleis palatines') mallorquines (1337), escrites en llatí, que s'emmirallaven en els tractats eclesiàstics d'organització administrativa. Les *Ordinacions*, escrites en català i amb la intervenció directa amb el rei, descriuen el complex teixit de relacions internes entre la casa reial i en els òrgans governatius, i s'hi estipula com ha de ser el servei del monarca, l'abastiment de menjar i vestir de tots els familiars, servents i funcionaris, la capella i els seus ministres, l'escrivania, la Cancelleria, el Mestre Racional i, fins i tot, el Consell reial (BADIA, 2014: 107; edició a GIMENO, GONZALBO & TRENCHS, 2009). Les *Ordinacions* van ser un text viu, amb afegits posteriors. Destaca una sèrie de disposicions conegudes com el *Cerimonial de la consagració e Coronació dels reis d'Aragó*, del qual se'n van fer tres versions: una en llatí, una en aragonès i una en català. Aquest text confirma la predilecció del monarca cap al cerimonial reial (d'aquí en ve el seu sobrenom), ja que ritualitzava els actes de coronació de la manera que a ell personalment, li hauria agradat celebrar la seva, l'any 1336 (GONZÁLEZ OLLÉ, 2007: 301).

El rei Pere III el Cerimoniós va ser un monarca que confiava clarament en l'eficàcia del protocol com a demostració i puntal del poder reial. En una època de crisi en tots els aspectes, va sentir la necessitat d'organitzar la seva cort —llegiu la família i la xarxa clientelar del rei, però també el govern— fins a extrems molt precisos, tant per eficàcia administrativa com per la necessitat d'apuntalar la complexa monarquia composta que havia de pilotar. Aquesta mateixa necessitat explica la voluntat de presentar-se com un rei just i recte en l'aplicació de la justícia (així, mentre alguns monarques s'haurien llançat d'entrada al conflicte armat, el rei Cerimoniós va engegar primer un procés judicial per a destituir Jaume III de la corona de Mallorca o el jutge d'Arborea del poder que ostentava a Sardenya.

Aquest èmfasi en el protocol formava part d'una estratègia simbòlica per a dotar la Corona d'Aragó d'una aparença política comuna que la reforçés (i ho va aconseguir durant generacions). Altres elements d'aquesta estratègia simbòlica van ser la creació d'uns títols específics per a l'hereu de la corona (duc de Girona i comte de Cervera), la d'un escut oficial de la monarquia (l'escut amb timbre visible encara en moltes construccions), o la d'un panteó oficial al monestir de Poblet. El panteó de Poblet volia ser una representació política de la unió entre el poder reial i el diví, i de la mateixa continuïtat del poder reial. Com apunt de referència, Pere va escollir la figura de Jaume I i el mite fundacional que aquest va crear de si mateix al *Llibre dels fets*, pels quals sentia una gran admiració, i per això no va dubtar a fer-se enterrar al costat del Conqueridor i va fer jurar al seu fill de seguir la tradició d'enterrar-se allà. A Poblet, al costat i com a complement del panteó, Pere va situar un altre element no menor d'aquella estratègia: la biblioteca reial de llibres d'història que el mateix rei va fer construir-hi, perquè sempre que els visitants necessitessin il·lustrar-se sobre la monarquia i els seus reis passats allí enterrats ho poguessin fer lliurement.

Els altres textos notables produïts durant el regnat de Pere el Cerimoniós i a iniciativa seva són cròniques. Entre els projectes historiogràfics que el rei va impulsar en destaquen dos. D'una banda, la *Crònica dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona*, també anomenada de Sant Joan de la Penya, una crònica general concebuda com a història oficial de la Corona d'Aragó. Se n'ha subratllat la voluntat expressa del rei Pere III que fos versionada en les tres llengües principals (català, aragonès i llatí) i distribuïda per tot el seu territori, com a eina per a la conservació de la memòria de l'estat (CINGOLANI, 2007: 205-224, edició a SOBERANAS, 1961). D'altra banda, l'altre text és la crònica personal del seu regnat, l'anomenada *Crònica de Pere el Cerimoniós*. Aquesta obra, concebuda com a justificació de la seva acció política i com a instrument per a la conservació de la seva memòria, va ser escrita en català (CINGOLANI, 2007; edició a SOLDEVILA, 2007-2016: IV). La crònica personal també és testimoni dels eloqüents discursos del rei, rics en referències històriques i bíbliques, que reforçaven la seva oratòria i la idea providencial de la monarquia, i constituïen així un altre complement d'aquella estratègia (CAWSEY, 2008). Citem-ne encara altres de complements: la capacitació escripturària personal (GIMENO, 2006) o l'interès per la cultura i els llibres del rei (moltes mostres a RUBIÓ I LLUCH, 1909-1921), que era tot el contrari d'un "ase coronat" (CAIAZZO, 2016). Una

escriptura personal i uns llibres (obres originals i traduccions), que optaven prioritàriament pel català.

Per acabar, una altra manera de manifestar la doble condició de reis d'Aragó i comtes de Barcelona, i les implicacions lingüístiques d'aquest fet, va ser l'alternança dels tractaments *en* i *don* en els documents en català. El tractament de *don* anava lligat al rang reial d'Aragó, i el d'*en*, per contra, s'emprava a Mallorca, València i Catalunya. Tot i que l'orientació final de Pere el Cerimoniós es va mantenir amb els seus fills, que van continuar emprant el català i l'aragonès, curiosament és durant el regnat de Joan I i Martí I quan més *dons* es troben (RODRIGO LIZONDO, 2013: 39).

CONCLUSIONS

El model de política lingüística de la Corona d'Aragó al segle XIV es basà en la fixació d'uns drets i consensos més o menys similars per als diferents territoris que la componien. De la mateixa manera, l'estat catalanoaragonès —reforçat amb tot de mesures creades per Pere el Cerimoniós en les quals no va mancar una estratègia lingüística— va fer seves les llengües aragonesa i catalana, de manera que l'aplicació de l'esquema *una llengua, un estat* no va arribar a implantar-s'hi, com sí va succeir amb altres estats de l'entorn.

El multilingüisme de la Corona catalanoaragonesa es manifesta de manera constant i diversa. Usar una llengua i no una altra podia significar una vinculació o reivindicació polítiques, i mentre la Cancelleria i els altres òrgans principals del govern van anar catalanitzant-se, ni que fos parcialment, els monarques sempre van aprendre i fer ús del català i l'aragonès com a llengües pròpies i habituals, com a continuadors que eren d'una herència secular. Els diferents reis d'Aragó, doncs, lluny de ser més aragonesos que catalans, i encara que el títol principal fos el de reis d'Aragó, es van sentir sempre i en igual proporció reis de València i de Mallorca, i comtes de Barcelona i, en conseqüència, optaren pel respecte escrupolós per les institucions, la llengua i la cultura de cada territori dels que integraven aquella monarquia composta; un caràcter compost, i per tant difícil, que és a l'arrel de la recerca de solucions equilibrades en les quals el podem anomenar política lingüística va tenir un paper no gens menor.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Albert, Ricard & Gassiot Llorens, Joan. (1928). *Parlaments a les Corts catalanes*, Barcelona, Barcino (Els Nostres clàssics, A 19-20).

Asperti, Stefano (2006). *Origini romanze: lingue, testi antichi, letterature*, Roma, Viella.

Badia, Lola (2013). "Dels orígens al segle XIV", dins Badia, Lola (ed.), *Literatura medieval, I: Dels orígens al segle XIV*, dins Àlex Broch (dir.), *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana - Barcino - Ajuntament de Barcelona, pp. 47-84.

Badia, Lola (2013). "Edat Mitjana i literatura", dins Badia, Lola (ed.), *Literatura medieval, I: Dels orígens al segle XIV*, dins Àlex Broch (dir.), *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana - Barcino - Ajuntament de Barcelona, pp. 17-46.

Badia, Lola (2014). "Monarquia, llengua i literatura", dins Badia, Lola (ed.), *Literatura medieval. II: Segles XIV-XV*, dins Àlex Broch (dir.), *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana- Barcino - Ajuntament de Barcelona, pp. 105- 116.

Badia, Lola; Santanach, Joan & Soler, Albert (2010). "Els manuscrits lul·lians de primera generació als inicis de la scripta librària catalana", dins *Translatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, ed. Anna Alberni, Lola Badia & Lluís Cabré, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum - Universitat Rovira i Virgili, pp. 61-90.

Bisson, Thomas (1988). *Història de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana*, Barcelona, Crítica.

Caiazza, Irene (2016). "«Rex illiteratus est quasi asinus coronatus»: I laici e la filosofia nel secolo XII", *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie*, 2, pp. 347-380.

Cawsey, Suzanne F. & Cedro, Marta (trad.). (2008). *Reialesa i propaganda: l'eloqüència reial i la Corona d'Aragó, c. 1200-1450*, València, Universitat de València.

Cifuentes i Comamala, Lluís (2021). "La *scripta* librària catalana primitiva als primers textos mèdics en català", dins «*Qui fruit ne sap collir*»: homenatge a Lola Badia, ed. Alberni, Anna; Cifuentes, Lluís; Santanach, Joan & Soler, Albert, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 157-170.

Cingolani, Stefano Maria (2007). *La memòria dels reis: les quatre grans cròniques i la historiografia catalana, des del segle X fins al XIV*, Barcelona, Base.

Colón i Domènech, Germà (1989). *El español y el catalán, juntos y en contraste*, Barcelona, Ariel.

Colón i Domènech, Germà (2022). "La denominació de *llengua aragonesa* des d'una perspectiva catalana", *Caplletra*, 32 [=El català i l'aragonès: història d'un contacte multisecular], pp. 73-80.

Cortes (1896 - 1922). *Cortes de los antiguos Reinos de Aragón, Valencia y Principado de Cataluña...*, 26 vols., Madrid, Real Academia de la Historia.

Fernández-Ordóñez, Inés (2011). "La lengua de los documentos del rey: del latín a las lenguas vernáculas en las cancillerías regias de la Península Ibérica", dins *La construcción medieval de la memoria regia*, ed. Martínez Sopena, Pascual & Rodríguez López, Ana María, València, Universitat de València, pp. 323-361.

Geary, Patrick (2013). *Language and Power in the Early Middle Ages*, Waltham, Brandeis University.

Giesey, Ralph (1968). *If Not, Not. The Oath of the Aragonese and the Legendary Laws of Sobrarbe*. Princeton, Princeton University Press.

Gimeno Blay, Francisco M. (2006). *Escribir, reinar: la experiencia gráfico-textual de Pedro IV el Ceremonioso*, Madrid, Abada.

Gimeno Blay, Francisco M.; Gozalbo, Daniel & Trenchs, Josep (†) (eds.) (2009). *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, València, Universitat de València - Acadèmia Valenciana de la Llengua (Fonts històriques valencianes, 39).

González Ollé, Fernando (2007). "Opciones y preferencias lingüísticas del rey Pedro IV de Aragón", *Revista de Filología Española*, 87/2, pp. 293-322

González Ollé, Fernando (2009). "Actitudes lingüísticas de los Reyes de Aragón", dins *Colectánea de estudios en memoria de Tomás Buesa Oliver*, ed. Lagüéns Gracia, Vicente, Saragossa, Institución Fernando el Católico, pp. 85-110.

Laliena Corbera, Carlos (2006). "La memoria real de San Juan de la Peña: poder, carisma y legitimidad en Aragón en el siglo XI", *Aragón en la Edad Media*, 19, pp. 309-324.

López Rodríguez, Carlos (2007). "Orígenes del Archivo de la Corona de Aragón, (en tiempos, Archivo Real de Barcelona)", *Hispania*, 67/226, pp. 413-454.

Martínez Ferrando, Ernesto (1948). *Jaime II de Aragón: su vida familiar*, 2 vols., Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas: Escuela de Estudios Medievales.

Martínez Sopena, Pascual & Rodríguez López, Ana María (eds.) (2011). *La construcción medieval de la memoria regia*, València, Universitat de València.

Mateu y Llopis, Felipe (1968). "Para el estudio del monedaje en Aragón, Tortosa y Lérida en el siglo XIV", dins *Martínez Ferrando Archivero: miscelánea de estudios dedicados a su memoria*, Barcelona, Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, pp. 315-322

Moran i Ocerinjauregui, Josep & Rabella, Joan A. (2007) "El procés d'escripturació del català", dins *El llibre i la lectura: una revolució en la història de la humanitat*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, pp. 19-29.

Péquignot, Stéphane (2009). *Au nom du roi : pratique diplomatique et pouvoir durant le règne de Jacques II d'Aragon (1291-1327)*, Madrid, Casa de Velázquez.

Rodrigo Lizondo, Mateu (ed.) (2013). *Collecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó: textos en llengua catalana (1291-1420)*, edició, estudi i índex a cura de —; selecció de textos de Jaume Riera i Sans; preàmbuls de Carlos López i Antoni Ferrando, 2 vols., València, Universitat de València (Fonts Històriques Valencianes, 56).

Rubió i Lluch, Antoni (1908-1921). *Documents per l'història de la cultura catalana medieval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

Salicrú i Lluch, Roser (2005). "Más allá de la mediación de la palabra: negociación con los infieles y mediación cultural en la Baja Edad Media", dins *Negociar en la Edad Media: actas del coloquio celebrado en Barcelona los días 14, 15 y 16 de octubre de 2004 / Négocier au Moyen Âge: actes du colloque tenu à Barcelone du 14 au 16 octobre 2004*, ed. Ferrer Mallol, Maria Teresa; Moeglin, Lean-Marie, Péquignot, Stéphane & Sánchez Martínez, Manuel, Barcelona & Madrid, CSIC - Casa de Velázquez (Anejos del Anuario de estudios medievales, 61), pp. 409-439.

Salicrú i Lluch, Roser (2007). "La diplomacia y las embajadas como expresión de los contactos interculturales entre cristianos y musulmanes en el Mediterráneo Occidental durante la Baja Edad Media", *Estudios de Historia de España*, 9, pp. 77-106.

Santanach i Suñol, Joan (ed.) (2005). Ramon Llull, *Doctrina pueril*, Palma, Patronat Ramon Llull (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, 7).

Schib, Gret (1984). Sant Vicent Ferrer. *Sermons*, dins de Puig Oliver, Barcelona, Barcino.

Sevillano Colom, Francisco (1950). "Apuntes para el estudio de la Cancillería de Pedro IV el Cerimonioso", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 20, pp. 137-241.

Sevillano Colom, Francisco (1968). "De la cancillería de la Corona de Aragón", dins *Martínez Ferrando, archivero: miscelánea de estudios dedicados a su memoria*,

Barcelona, Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, pp. 451-480.

Soberanas i Lleó, Amadeu-J. (ed.) (1961). *Crònica general de Pere III el Cerimoniós, dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya: primera edició del seu text català*, Barcelona, Alpha.

Soldevila, Ferran (ed.) (2007-2016). *Les quatre grans cròniques*, edició a cura de Josep Massot i Muntaner; revisió filològica de Jordi Bruguera; revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol, 5 vols., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

Tomás Faci, Guillermo (2020). *El aragonés medieval: lengua y estado en el Reino de Aragón*, Saragossa, Universidad de Zaragoza.

Tomás Faci, Guillermo (2022). *Consciències lingüístiques en construcció: textos metalingüístics sobre el regne d'Aragó, segles XIII-XVI*, seminari del cicle Sessió lectura de textos medievals, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Filologia i Comunicació, 6-04-2022.

Trenchs, Josep & Aragó, Antoni Maria (1983). *Las cancellerías de la Corona de Aragón y Mallorca desde Jaime I a la muerte de Juan II*, con la colaboración de Rafael Conde y Delgado de Molina, Saragossa, CSIC: Institución Fernando el Católico - Cátedra Zurita (Folia / Parisiensia, 1).

Trenchs Ódena, Josep (2011). *Documents de Cancelleria i de Mestre Racional sobre la cultura catalana medieval*, ed. a cura de Baiges, Ignasi J.; Duran, Daniel; Ferrer i Mallol, Maria Teresa (coord.); Huguet, Teresa; Raufast, Miquel & Redondo, Esther, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

Veny, Joan & Massanell, Mar (2015). *Dialectologia catalana: aproximació pràctica als parlars catalans*, Barcelona, Universitat de Barcelona.

Vilar Bonet, María (1964). "Datos sobre los archivos del Temple", dins *Martínez Ferrando, archivero: miscelánea de estudios dedicados a su memoria*, Barcelona, Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, pp. 491-498.